

**XI-XIV ASRDA "DEVONU LUG'OTIT AT-TURK" ASARI VA BA'ZI
TURKIY LUG'ATLARDA QO'LLANGAN KASB NOMLARINING
LEKSIK-SEMANTIK TAHLILI**

Amiriddinova Mohinur

Xonmurotova Munisa

Abdumurodova Muattar

Termiz davlat universiteti talabalari

Shamsuddinova Iqbol

Ilmiy rahbar: Termiz davlat universiteti

Annotatsiya. Ushbu maqolada ayrim lug'atlarda qo'llanilgan kasb nomlari haqida ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: Lug'atshunoslik, "Devoni lug'otit turk", "At-tuhfatuz zakiyati fil lug'atit turkiya", "Muhokamat ul-lug'atayn".

Mahmud Qoshg'ariyning "Devoni lug'atit at-turk" asari 1960-yilda Solih Mutallibov tomonidan ilk bora o'zbek tiliga tarjima qilingan bo'lib, olimning ishini Asarni tarjima qilganligi o'zbek tilshunosligida juda katta ahamiyatga ega bo'ldi. Mening nazarimda ushbu asar tilshunosligimizning yanada rivojlanishiga sabab bo'lgan. Tilshunosligimizning Juda ko'p sohasini qamrab olgan, xususan turkiy tilshunoslikning tarixiy grammatikasi, tarixiy-qiyosiy fonetikasi, fonologiyasi, leksikologiyasi, leksikografiyasi, lingvogeografiyasi kabilar. Ushbu sohalar bo'yicha bugungi kungacha o'zbek tilshunosligimizda ko'plab ishlar amalga oshirilgan.

Lug'atshunoslik lug'at tuzish ishi sifatida turli xalqlarda yozuv taraqqiyotining ilk bosqichlarida tushunarsiz (eskirgan, dialektal, maxsus yoki chet tilga mansub) so'zning qanday ma'no anglatishini bilish ehtiyoji natijasida paydo bo'ldi. Dastlabki tuzilgan lug'atlar umumlashgan, universal xususiyatga ega edi. Lug'atlarning turli shakllari, ko'rinishlari esa keyingi davrlarda yuzaga kelgan hodisadir. XIX asr oxiri va XX asrning birinchi choragida turli xil sabab va ehtiyojlar, davr taqozosi bilan Turkistonda ikki tilli lug'atshunoslik rivoj topdi, o'nlab ruscha-o'zbekcha, o'zbekcha-ruscha lug'atlar, so'zlashgichlar tuzilib nashr etildi. O'zbek leksikografiyasi tarixi Mahmud Koshg'ariyning "Devonu lug'otit turk" asaridan boshlangan deb aytish mumkin. Ushbu lug'at faqat so'zlar va ularning ma'nolarini tavsiflab qolmay, turkiy xalqlar tarixi, urf-odatlar, geografik joylashuvi kabi keng ma'lumotlar manbayi hamdir. Shu bilan birga "Devonu lug'otit turk" dastlabki ikki

tilli (turkiycha-arabcha) lugʻatlardandir. Mahmud Zamaxshariy ham oʻzining “Asos ul-balogʻa”, “Muqaddimat ul-adab” asarlari bilan amaliy ham nazariy leksikografiyaning rivojiga ulkan hissa qoʻshdi. Shuningdek, Alisher Navoiy ijodiga boʻlgan katta qiziqish XV asrdan keyingi davrda bir qancha lugʻatlarning yaratilishiga sabab boʻldi: bunga XVI asrda Turkiyada yaratilgan “Abushqa” izohli lugʻati, Tole Imon Hiraviyning “Badoye ul-lugʻat”, Muhammad Rizo Xoksoning “Muntaxab ul-lugʻot”, Mirzo Mehdixonning “Sangloh”, Muhammad Yoqub Chingiyning “Kelurnoma”, Isʻhoqxon Ibratning “Lugʻati sitta as-sina” (“Olti tilli lugʻat”) kabi lugʻatlarini koʻrsatish mumkin. Mirzo Mehdixonning “Maboni al-lugʻat” asarini fors tilidan oʻzbek tiliga tarjima qilgan Zikrillo Umarov asar xususida shunday yozadi: “XVIII asrda fors turkologi Mirzo Mehdixonning “Maboni allugʻat” grammatik ocherki Navoiy asarlari asosida yozilgan birinchi eski oʻzbek tili grammatikasidir. Uning tadqiqi oʻzbek tili tarixiy grammatikasini tuzishda, eski oʻzbek tilining fonetik, grammatik xususiyatlarini va turkiy tillar tarixini oʻrganishda katta ahamiyatga ega [Mirzo Mehdixon 2008].

Barchamizga maʼlumki, tilshunoslikning leksikografiya boʻlimi alohida eʼtiborga molik. Sababi leksikografiya yaʼni lugʻatchilik yaratgan asarlar shu jumladan lugʻatlar barchamizga, yoshimiz, kasb-hunarimiz, qiziqishimizdan qatʼi nazar hamisha kerakli kitoblar deb, bugungi kunda rivojlanib, kengayib borayotganligi fikrimning dalili boʻla oladi.

Ushbu oʻrganayotgan ishimizning asosiy oʻrganish obyekti sifatida XI–XIV asrlarda yaratilgan qadimgi lugʻatlar (“Devonu lugʻotit turk” (keying oʻrinlarda MK), “At-tuhfatuz zakiyati fil lugʻatit turkiya” (keying oʻrinlarda “At-tuhfat”) asarlarida soʻzlarning fonetikasi, fonologiyasi farqli hamda muqobil jihatlari, anglatgan maʼnolari ochib boriladi.

"Devoni lug'atit turk" – tabib- atasag'un (114)

jipary-cholg'uchi(43) D. 3-Jild

yalnguq- choʻri (454)

"Muhokamat ul-lug'atayn" –

Atibbo- tabib(32)

jourbkash (Жорўбқаш) — xizmatkor maʼnosida (34)

darzchilik (дарзилик) — tikuvchilik (33)

Saroyinda(Сароянда) — kuylovchi (45)

"At-tuhfatuz zakiyatu fil- lugʻatit turk"–

ichägi- tabib (214)

tabu- xizmatchi (251)

toquchī- to‘quvchi (261),
bezirkan- savdogar (182),
tejik- savdogar (256).

Yuqorida keltirilgan lug'atlardan yana ayrim kasb nomlarini misol qilib keltiradigan bo'lsak;

- 1.avlavchī- ovchi (163)
2. etchī- qassob (178)
- 3.bezirkan- savdogar (182)
4. dilmäch- tarjimon (194)
5. do'ro'tchi- yaratuvchi (194)
- 6.javurchi- etikdo'z (208)
7. ichägi- tabib (214)
8. keshish- ibodatchi (218)
9. qırnaq- cho‘ri (226)
10. qışqırıq- qoplovchi (227)

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, turkiy lug'atlarni bir-biri bilan taqqoslaganimizda bir so'zning har bir lug'atlarda oldingisini takrorlamagan holda turfa xil bo'lib kelishini tadqiq qilish biz uchun juda manfaatli va qiziqarli kechdi. Mahmud Qoshg'ariyning "Devoni lug'atit at-turk" asari XI asr turkiy tillarning lingvistikasi haqida to'laqonli ma'lumot beruvchi nodir qomusiy asar hisoblanadi. M. Qoshg'ariy dunyoga o'rnak bo'la oladigan turk tilining nafaqat arab tilidan, balki barcha tillardan kam emasligini yaqqol ko'rsatib bera olgan olimdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Alisher Navoiy. Muhokamat ul-lug'atayn. – Toshkent:
2. At-tuhfatuz zakiyatu fil lug'otit turkiya. – Toshkent: Fan, 1968. – B. 123.
3. Devonu lug'oti-t-turk. G'afur G'ulom nomidagi matbaa -nashriyot uyi, Toshkent, 2017 yil.
4. Norboyevna Q. S., Shohista M. O‘ZBEK TILIDA KOSMONIMLARNING HOSIL BO‘LISH BOSQICHLARI //E Conference Zone. – 2022. – C. 48-50.
5. XIX asr oxiri XX asr boshlarida leksikografiya rivoji va unda “Lug‘oti salos”ning o‘rni. Odina Mahkamova.
6. Normamatov S. Leksikografiya asoslari. – T., 2020.
7. Xidirova, I. ., & Dobilova, M. (2023). IMLO MUAMMOLARI VA YECHIM. Modern Science and Research, 2(3), 138–141.
8. www.ziyonet.uz.